

Kempfi, Andrzej

"Rewolucja kopernikańska", Włodzimierz Żonn, Warszawa 1972 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 18/3, 583-585

1973

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Włodzimierz Zonn: *Revolucja kopernikańska*. Warszawa 1972 „Iskry” s 202, nlb. 1.

Z wielu książek oferowanych czytelnikom w dniach obchodów pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika — jedna z najbardziej godnych uwagi to właśnie wydana nakładem „Iskier” Włodzimierza Zonna *Revolucja kopernikańska*.

Jest to książka formatu szesnastki, wyróżniająca się estetyką szaty zewnętrznej, pomysłowym opracowaniem graficznym i pięknem obwoluty. Całość ujęta jest w siedemnaście rozdziałów. Nie zapomniano o wyposażeniu książki w wykresy.

Jak przystało na profesjonalnego astronoma, w centrum uwagi piszącego *Revolucję kopernikańską* stały ściśle merytoryczne zagadnienia dziejów astronomii i kopernikanizmu. Jeden z najdłuższych rozdziałów książki poświęcony jest astronomii przedkopernikowskiej i trudno byłoby znaleźć autora, który by z tej przedkopernikowskiej astronomii zdał sprawę tak dobrze i niebanalnie jak Zonn. Wbrew Arturowi Koestlerowi, określającemu geocentryczny model świata mianem „monstrualnego systemu astronomicznego szokującego nas po dziś dzień jako afront dla ludzkiej inteligencji” (*The Sleepwalkers*, s. 50), zdaniem Zonna model ten jest jednym z najwspanialszych osiągnięć myśli ludzkiej i wykazuje bardzo pomysłową, jeśli nie używać słowa genialną, koncepcję matematyczną. Przyroda — stwierdza używający współczesnych pojęć Zonn — nie wyróżnia żadnego układu odniesienia i nie ma w niej żadnego punktu, w którym układ byłby doskonały lub „prawdziwy”. Jeśli zatem kierujemy się względami ludzkimi, pierwszą i całkowicie zdrową myślą było umieszczenie początku układu odniesienia w oku obserwatora, jak to czynimy zresztą po dziś dzień, gdy wykładamy początkującym astronomom elementy astronomii sferycznej.

Relacjonowanie — zastrzega się Zonn — sprawy wyboru układu odniesienia nie mierza do tego, aby apolożizować system geocentryczny. Idzie tylko o to, by na tę sprawę mieć pogląd współczesny, nie osiemnastowieczny, który dominował i po dziś dzień dominuje w szerokiej opinii publicznej. Nie uszło też, oczywiście, uwagi Zonna, że geocentryczny model kosmologii okazał się w pewnej chwili niewygodny. Po pierwsze dlatego, że ruch planet odbywa się po elipsach, a nie jak sądzono po kołach, opisywanie zaś ruchu eliptycznego w układzie odniesienia poruszającym się również po elipsie jest zadaniem niezmiernie skomplikowanym z matematycznego punktu widzenia. Po drugie, jeszcze i dlatego, że układ geocentryczny byłby ogromnie kłopotliwy dla tych, którzy później tworzyli dynamikę wszechświata.

Celne przedstawienie przedkopernikowskiej astronomii otwiera perspektywę, w której stanie się dla czytelnika zrozumialszy czyn Kopernika, o którym mowa jest w pięciu rozdziałach zatytułowanych następująco: *System heliocentryczny*, *Zasada względności ruchu*, *Elementy tradycyjne w modelu Kopernika*, *Priorytet odkrycia systemu heliocentrycznego*, *Początki rewolucji*. Na szczególną pochwałę zasłużył sobie Zonn uwydatnieniem jakże istotnego, a w literaturze nie dość podkreślanego faktu, że aczkolwiek Kopernik nie był odkrywcą zasady względności ruchu w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, to jednak był niewątpliwie jednym z jej prekursorów, no i tym, który pierwszy wykonał czynność myślową przeniesienia układu współrzędnych z Ziemi na Słońce. Wystarczy tu przypomnieć słowa Kopernika piszącego w *De revolutionibus*, że „każdy ruch obserwowany jest wynikiem ruchu ciała obserwowanego lub obserwatora, lub też niejednakowego ruchu obu tych ciał”. W dalszym ciągu tekstu następuje u Kopernika coś, co — jak Zonn słusz-

nie konstatuje — mogło się przydarzyć tylko w epoce odrodzenia. Mianowicie zasada względności ruchu zilustrowana zostaje dwoma cytatami poetyckimi, z których pierwszy to cytat z poematu Wergiliusza: „Gdy odbijamy od brzegu, Ziemia i miasta wstecz pomykają”. A drugi poetycki cytat brzmi: „Gdy poruszamy się wraz z Ziemią, Słońce i Księżyc nas mijają, a gwiazdy na przemian wschodzą i zachodzą” (w kontekście tego cytatu Zonn zapomniał wspomnieć o kłopotach z identyfikacją, jakie nastęrcza on komentatorom *De revolutionibus*).

Dane o osobie Kopernika, kolejach jego życia i działalności pozanaukowej można było przesunąć na drugi plan, ale nie można było ich zignorować i piszący *Rewolucję kopernikańską* Zonn, rzecz oczywista, to zrozumiał. Przyjął zatem założenie konstrukcyjne, że tu i ówdzie przerwie w książce narrację o sprawach astronomicznych i wplecie partie tekstu lub cały rozdział poświęcony sprawom biograficznym. Takie biograficzne rozdziały o tytułach: *Dzieciństwo Kopernika* i *Odrodzenie* poprzedziły wywód o przedkopernikowskiej astronomii i taki właśnie biograficzny rozdział zamieścił autor w przejściu do dalszego toku narracji od omówionych powyżej pięciu rozdziałów, w których mowa jest o dziele Kopernika. Tytuł tego rozdziału mówi sam za siebie: *Kopernik w Warmii* (co do pobytu Kopernika we Włoszech i bolońskich obserwacji nieba pod kierunkiem Dominika Nowary, to wiadomości na ten temat wplótł Zonn w rozdział *Początki rewolucji*).

Dopiero co wspomniany dalszy tok narracji dotyczy tzw. dramatu Kopernikańskiego, dramatu, który — jak wyraził się obrazowo Zonn — odegrano w pełnej obsadzie przedstawicieli niemalże wszystkich stanów i narodowości, w ostrym świetle reflektorów zapalonych szczerze przez Kościół i przez przedstawicieli różnych szczebli ówczesnej drabiny społecznej. Relację o owym Kopernikańskim dramacie otwiera Zonn rozdziałem, tak jak i cała książka noszącym tytuł *Rewolucja kopernikańska* i do końca książki ciągnie go w rozdziałach: *Propagatorzy teorii heliocentrycznej w wiekach XVI i XVII, Galileusz i Kepler, Newton, Od Newtona do czasów obecnych, Echa rewolucji kopernikańskiej w nauce współczesnej*. Uwagę czytelników przykuja, wplecione w tę pięcirozdziałową relację o recepcji heliocentrycznej idei, wycieczki we współczesność. W najdłuższą i niewątpliwie najciekawszą z tych wycieczek zapuścił się autor w zamykającym książkę rozdziale *O współczesnych echach rewolucji kopernikańskiej*. Z lektury tego rozdziału dowiadujemy się, jakimi drogami dotarła ideologia fromborskiego astronoma aż do czasów współczesnych i dlaczego przymiotnik „kopernikański” pojawia się we współczesnych dociekaniach kosmologicznych, mimo że naiwny model układu heliocentrycznego wykoncypowany przed niespełna 500 laty przez Kopernika dawno stał się anachronizmem.

Inną, trafiającą w sedno sprawy, wycieczkę wyczytujemy w rozdziale *Rewolucja kopernikańska* w kontekście arbitralnej *Przestrogi do czytelnika*, jaką Andrzej Oslander poprzedził norymberski druk *De revolutionibus*. Mowa jest tam o przejawiającej się szczególnie silnie po zaburzeniach i przewrotach dążności do stabilizacji, tudzież o krucjatach, do jakich dążność ta dała pochopt.

Na kartach popularnonaukowej, przynajmniej w założeniu, pozycji, jaką jest recenzowana przez nas *Rewolucja kopernikańska*, szczególnej wymowy nabierają cytowane nazwiska kopernikanistów i nie tylko kopernikanistów. Pierwszy z tych kopernikanistów to wspomniany już przez nas powyżej Artur Koestler. Drugi — to Tomasz Kuhn, który jakże trafnie orzekł, że „znaczenie *De revolutionibus* polega w mniejszym stopniu na tym, co dzieło samo mówi niż na tym, co dzięki niemu powiedzieli inni”. Trzeci to Jeremi Wasiutyński, za którym Zonn powtórzył charakterystykę geocentryzmu, statyzmu, hierarchizmu i bezwzględności arystotelesowsko-ptolemejskiego modelu świata, jaki zastał Kopernik.

Co do Koestlera, to o ile piszący te słowa zgodził się z inną polemiką pod jego adresem, o tyle ma zastrzeżenia co do wytoczonych mu przez Zonna na s. 132 oskarżeń z tytułu oceny Giordana Bruna. Szkoda, że zamiast cytować Koestlera i wdawać się z nim w polemikę, nie odwołał się Zonn w tym miejscu książki do Tomasza Kuhna. Na marginesie godzi się dodać, że Zonn w zasadzie wcale nie odmówił Koestlerowi inteligencji i przenikliwości. Nie za kim innym a za Koestlerem przyjął na s. 76, że liczba kół mechanizmu świata to papierek lakmusowy pozwalający stwierdzić, kto z pokopernikowskich astronomów naprawdę przeczytał *De revolutionibus*. Mianowicie ktokolwiek z nich podał, że mechanizm ten złożony był z 34 kół, dał dowód, że nie zadał sobie trudu uważnie przestudiować *De revolutionibus*. W *De revolutionibus* liczba ta w rzeczywistości wzrosła do 48, podczas gdy 34 koła liczył ten pierwotny system heliocentryczny, jaki przedstawił Kopernik w *Commentariolusie*.

Kończąc nasze recenzyjne omówienie nie sposób nie wyrazić ubolewania z powodu, najłagodniej wyrażając się, niedbalstwa w korekcie cytowanych w tekście książki terminów i zwrotów łacińskich lub obcojęzycznych. Na s. 20 zamiast zniekształceń Rethicus i Vovarberg powinniśmy czytać Rheticus i Vorarlberg, na s. 76 *constituis commentariolis* jest zamiast *constitutis commentariolus*, na s. 152 *Epitome* zamiast *Epitome*, na s. 153 *commentariis de motibus* zamiast *commentarius de motibus* itd. Do tego dochodzą takie potknięcia, jak powtórzenie na s. 101 obalonej przez najnowsze badania legendy o obserwacjach nieba z ganku fromborskiej baszty katedralnej, czy określenie Kopernika na s. 8 mianem amatora astronomii. To, że Kopernik nie zasiadał w żadnym ciele akademickim i był, że użyjemy niemieckiego słowa, *ein Privatgelehrter*, w niczym nie umniejszyło tego, że był to *par excellence* astronom z profesji!

Mimo powyższych potknięć wydaną przez „Iskry” *Rewolucję kopernikańską* Zonna śmiało uznać można za jedną z najlepszych i najciekawszych pozycji literatury kopernikowskiej. Autor w pełni osiągnął cel, jaki postawił sobie w przedmowie: umożliwić czytelnikom zrozumienie, kim był Kopernik i jak jego życie wpłatało się i wpłata dziś w życie całej ludzkości.

Andrzej Kempfi

Three Copernican Treatises. Translated with introduction and notes by Edward Rosen. Third edition, revised with a biography of Copernicus and Copernicus bibliographies, 1939—1958 and 1958—1970. New York 1971 Octagon Books ss. nlb. 14, 425. Record of Civilization, XXX.

Jest to wznowienie znanego zbioru rozpraw kopernikowskich, wydanego przez Rosena po raz pierwszy w 1939 r.; podstawą obecnego wydania jest edycja z 1959 r., zawierająca nie tylko angielskie przekłady pism Kopernika: *Commentariolus*, *List do Bernarda Wapowskiego* oraz Retyka *Narratio prima*, lecz również i adnotowaną bibliografię kopernikowską dla lat 1939—1958¹.

W omawianej obecnie książce, wykorzystującej skład typograficzny poprzednich wydań, odnajdujemy nowe elementy: kontynuację bibliografii dla lat 1958—1970 (*Select Copernicus Bibliography*, s. 271—312) oraz obszerną biografię Kopernika (s. 313—408). Nieliczne uzupełnienia i poprawki do przekładów i komentarzy dodano na początku książki.

¹ Recenzję tego wydania zamieścił „Kwartalnik”, nr 1—2/1962 s. 172—174.